

UDK: 502.1: 001.8

Nodira NORMATOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: nodirasuyundikovna@gmail.com

DSc D.Muratova taqrizi asosida

HOZIRGI KUNDAGI ZAMONAVIY GLOBAL EKOLOGIK INQIROZ SABABLARI: TRANSCENDENTAL VA EMPIRIK YONDASHUVLAR SINTEZI O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI

Annotation

Ushbu maqolada hozirgi kundagi global ekologikminqirozning o'ziga xosliklari uning natijasida kelib chiqayotgan transsendental va empirik yondashuvlar ekologik muammolar atroflicha batafsil to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik inqiroz, transsendental, empirik, texnogen, ekologik muammo, tahlil, yechim.

CAUSES OF THE CURRENT GLOBAL ECOLOGICAL CRISIS: CHARACTERISTICS OF THE SYNTHESIS OF TRANSCENDENTAL AND EMPIRICAL APPROACHES

Annotation

This article discusses in detail the specifics of the current global ecological crisis, the transcendental and empirical approaches to its consequences, and the ecological problems that arise from it.

Key words: Ecological crisis, transcendental, empirical, man-made, ecological problem, analysis, solution.

ПРИЧИНЫ СОВРЕМЕННОГО ГЛОБАЛЬНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА: ОСОБЕННОСТИ СИНТЕЗА ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНОГО И ЭМПИРИЧЕСКОГО ПОДХОДОВ

Аннотация

В статье подробно рассматриваются особенности современного глобального экологического кризиса, трансцендентальный и эмпирический подходы к его последствиям, а также экологические проблемы, которые он порождает.

Ключевые слова: Экологический кризис, трансцендентальный, эмпирический, техногенный, экологическая проблема, анализ, решение.

Kirish. Hozirgi davrga kelib global ekologik inqiroz insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biriga aylandi. Bu inqiroz nafaqat tabiiy muhitning buzilishida, balki inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatning izdan chiqishida ham namoyon bo'lmoqda. Ekologik inqirozning mohiyatini chuqur anglash, uning sabablarini har tomonlama tahlil qilish va samarali yechimlar topish uchun turli metodologik yondashuvlarni qo'llash zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, transsendental va empirik yondashuvlarning sintezi muammoning ham nazariy, ham amaliy jihatlarini yoritib berish imkonini yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: «Bugungi kunda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish nafaqat bir davlat yoki mintaq, balki butun sayyoramiz, butun insoniyat uchun dolzarb masalaga aylandi. Shu bois biz «yashil iqtisodiyot» texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish borasidagi ishlarimizni yangi bosqichga olib chiqishimiz kerak»[1].

Global ekologik inqiroz muammosini falsafiy jihatdan tahlil qilish XXI asrning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib, bu muammoning ko'p qirrali tabiati uni faqat bir yoqlama o'rganish bilan cheklanib qolmaslikni taqozo etadi. Shu ma'noda, falsafiy tahlil muammoning mohiyatini anglash, uning kelib chiqish sabablarini aniqlash va yechim yo'llarini topishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Falsafiy yondashuv orqali inqirozning nafaqat tabiiy-ilmiy, balki ijtimoiy, madaniy va ma'naviy jihatlarini ham tushunish imkoniyatiga ega bo'lish mumkin.

Transsendental va empirik yondashuvlarning sintezi zamonaviy ekologik muammolarni o'rganishda yangi metodologik paradigma sifatida namoyon bo'lmoqda. Transsendental yondashuv inson va tabiat munosabatlarining birlamchi shartlarini, insonning tabiatga bo'lgan munosabatining ontologik va gnoseologik asoslarini ochib beradi. Bu yondashuv orqali ekologik inqirozning ma'naviy-axloqiy ildizlarini, insonning tabiatga nisbatan munosabatidagi fundamental xatolarni aniqlash mumkin. Empirik yondashuv esa real voqealardagi ekologik muammolarni, ularning konkret ko'rinishlarini o'rganish, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va amaliy yechimlar topish imkonini beradi.

Ushbu ikki yondashuvning sintezi ekologik inqirozning chuqur ildizlarini va uning ko'p qirrali tabiatini tushunishda yangi imkoniyatlar ochadi. Bu sintez nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlaydi, abstrakt falsafiy mulohazalar bilan konkret empirik dalillarni birlashtiradi. Natijada ekologik inqirozning nafaqat tashqi ko'rinishlarini, balki uning ichki mexanizmlarini ham tushunish imkoni ortadi. Bunday yondashuv ekologik muammolarni hal etishda kompleks strategiyalarni ishlab chiqish, insoniyat va tabiat o'rtasidagi muvozanatni qayta tiklashning samarali yo'llarini topish uchun mustahkam metodologik zamin yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonlik faylasuf olim S Mamashokirovning qayd etishicha, «So'nggi yarim asr davomida ekologik inqirozning turli aspektlari - falsafiy asoslari, axloqiy qirralari, huquqiy mexanizmlari, siyosiy yo'nalishlari, iqtisodiy oqibatlari va estetik jihatlarini chuqur ilmiy tadqiqotlar predmetiga aylandi. Zamonaviy ilmiy paradigma doirasida bu sohada integrallashgan yondashuvlar

shakllanmoqda, bu esa turli yo'nalishlarning kesishuv nuqtalarida yangi tadqiqot maydonlarini ochib bermoqda»[1].

Rossiyalik tadqiqotchi Ye.N. Xoxrina mahsulotni zamonaviy sivilizatsiya eng muhim muammosi sifatida ko'radi. Uningcha, ekologik jihatdan XX asrning yarmidan keskin kuchayib, XXI asrda global tozaga aylandi. Xoxrina texnologen sivilizatsiyani tabiatga agressiv, iste'molchilik ruhidagi tizimli tavsiflab, uning – resurslarning kamayishi, ekotizimlarning himoya va bioxilma-xillikning yo'qolishini asoslaydi. qayta u texnologik taraqqiyotning rivojlanishi aniqni yetarli baholamaydi va alternativ stra

NN Moiseev ekologik tajribani ijtimoiy-tabiiy jarayon sifatida talqin qilib, uni “insoniyat–tabiat–jamiyat” tizimidagi murakkab munosabatlar natijasi deb biladi. U noosfera g'oyasini rivojlantirib, tabiat bilan hamkorlikda yashash, yangi ekologik ong va madaniyatni saqlab zarurligini ta'kidlaydi. bu o'ng va madaniyatni mexanizmlari yetarlicha och

V. Xyosle ekologik tajribani insoniyatning ma'naviy-axloqiy tajribasi bilan bog'laydi. U tabiatdan begonlashuv, omillarni yemirilishi, jamoaviy identifikatsiya sifatini sifatli ko'rinishida. Olim yangi rivojlanishi hal qilish yangi ontologik asos va ma'naviy tiklanishni talab etishini ta'minlaydi. Ammo u ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni yetarlicha hisobg

LR Bra va hamkorlari texnologik jarayonlarni statistik ma'lumotlar asosida o'rganib, uning global ko'rinishlari va sifatini aniqlagan. Aholi o'sishi, sanoat kengayning ishlashi, resurs nazoratligi, atmosfera ifloslanishi kabi o'zaro bog'liq bo'lib, tizimli dasturiy ta'minotga olib kelishilgan. Braun muammolarining madaniy-axloqiy tomonlarini etarlicha ochmaydi.

Ekologik taraqqiyotning sivilizatsion ildizlari industrial shakllangan tabiatni “bo'ysundirish” g'oyasiga borib taqaladi. Bu tabiat tabiatni faqat resurs manbai sifatida ko'rishga olib kelgan. S.Mamashokirov antropotexn zararli atmosfera, suv, tuproq, hatto koinot ifloslanayotganini ta'kidlaydi. Buning ortidan iqlimni o'zgartirish, o'zlashtirishning yemirilishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi kabi global

Tadqiqot metodologiyasi. Kapitalistik ishlab chiqarish, texnogen taraqqiyot va iste'molchilik jamiyati tabiatga bo'lgan bosimni kuchaytirib, tabiiy muhitni buzdi. bioxilma-xillikning yo'qolishi, iqlim o'zgarishi, tuproq degradatsiyasi kabi jarayonlar kuchaydi. Bu holat sivilizatsiya strateg Shundan kelib chiqib, ekologik tozani transsendental va empirik tahlil qilish zarur. Transsendental muhitni yaxshilashni ontologik-aksiologik asosda anglab, inson–tabiat munosabatlarining chuqur nuqtai nazarini ochishga

Transsendental yondashuv nuqtai nazaridan, ekologik inqiroz insoniyatning ma'naviy-axloqiy yo'nalishini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Bu yerda gap nafaqat tabiatni muhofaza qilish tadbirlari haqida, balki insonning dunyoga bo'lgan munosabatining fundamental asoslarini o'zgartirish haqida bormoqda. Insonning tabiatga bo'lgan munosabati uning ontologik maqomi, borliqdagi o'rni bilan bevosita bog'liq. Zamonaviy inson o'zini tabiatdan ustun qo'yish, uni bo'ysundirish va ekspluatatsiya qilish huquqiga ega deb hisoblaydi. Bu esa transsendental nuqtai nazardan insonning borliqdagi o'z o'rmini noto'g'ri anglashi, uning ontologik xatosidir.

Transsendental tahlil inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikning birlamchi shartlarini aniqlash imkonini beradi. Bu shartlar insonning tabiat bilan munosabatlarining yangi ontologik modelini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Inson va tabiat uyg'unligi - bu nafaqat ekologik, balki ontologik zaruriyat hamdir. Chunki inson tabiatning bir qismi sifatida, uning qonunlariga bo'ysunishi, tabiat bilan uyg'un yashashni o'rganishi kerak. Transsendental yondashuv bu uyg'unlikning falsafiy asoslarini, uning aprior shartlarini ochib beradi. Bu esa

inson va tabiat munosabatlarining yangi paradigmasini yaratish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Ekologik inqirozning transsendental tahlili shuni ko'rsatadiki, bu muammoni hal etish uchun faqat texnologik yoki iqtisodiy yechimlar yetarli emas. Insoniyat tabiat bilan munosabatlarining yangi ontologik asoslarini yaratishi, o'zining borliqdagi o'rmini qayta anglashi zarur. Bu esa chuqur ma'naviy-axloqiy o'zgarishlarni, insonning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Transsendental yondashuv bu o'zgarishlarning falsafiy asoslarini yaratish, ularning aprior shartlarini aniqlash imkonini beradi. Shu ma'noda, transsendental tahlil ekologik inqirozni tushunish va uni hal etish yo'llarini izlashda muhim metodologik ahamiyat kasb etadi.

Empirik yondashuv - bu tajriba, kuzatish va eksperimentlar orqali olingan ma'lumotlarga asoslangan tadqiqot usuli hisoblanadi. Empirik tadqiqotlar real voqelikni o'rganishda, ob'ektiv ma'lumotlar to'plash va ularni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik inqirozni empirik nuqtai nazardan o'rganish - bu uning real ko'rinishlarini aniq faktlar, raqamlar va statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilishni anglatadi. Bunday yondashuv ekologik muammolarning haqiqiy ko'lamini, ularning rivojlanish dinamikasini va oqibatlarini ob'ektiv baholash imkonini beradi. Empirik tadqiqotlar orqali olingan ma'lumotlar ekologik siyosatni ishlab chiqish va amaliy chora-tadbirlarni rejalashtirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Empirik tadqiqotlar ekologik inqirozning real ko'rinishlarini aniq raqamlar va faktlar orqali namoyon etadi. Masalan, iqlim o'zgarishi bo'yicha olib borilgan empirik tadqiqotlar sayyoramiz o'rtacha haroratining oshishi, muzliklarning erishi, dengiz sathining ko'tarilishi kabi jarayonlarni aniq ko'rsatkichlar orqali isbotlab berdi. Bioxilma-xillikning kamayishi bo'yicha olib borilgan kuzatishlar turli biologik turlarning yo'qolib ketish sur'atlari, ekotizimlarning buzilishi kabi jarayonlarni miqdoriy ko'rsatkichlar orqali aks ettiradi. Atmosfera ifloslanishi bo'yicha olib borilgan o'lchovlar havoda zararli moddalar konsentratsiyasining oshishi, «issiqxona gazlari» miqdorining ko'payishi kabi holatlarni aniq raqamlar bilan ko'rsatib beradi.

Empirik yondashuvning muhim jihatlaridan biri - bu turli ekologik muammolar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni aniqlash imkoniyatidir. Empirik tadqiqotlar orqali olingan ma'lumotlarni statistik tahlil qilish, korrelyatsion va regression tahlil usullarini qo'llash turli ekologik jarayonlar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, sanoat ishlab chiqarishi hajmi bilan atmosfera ifloslanishi darajasi o'rtasidagi bog'liqlik, o'rmonlarning qisqarishi bilan bioxilma-xillikning kamayishi o'rtasidagi aloqadorlik, iqlim o'zgarishi bilan tabiiy ofatlar chastotasi o'rtasidagi bog'liqlik kabi munosabatlarni aniqlash mumkin. Bu esa ekologik muammolarning sistemali xarakterini tushunish va ularni kompleks hal etish strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Empirik tadqiqotlar natijalari ekologik inqirozning nafaqat hozirgi holatini baholash, balki uning kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini prognoz qilish imkonini ham beradi. To'plangan ma'lumotlar asosida turli matematik modellar va prognozlar ishlab chiqilmoqda. Bu modellar ekologik vaziyatning turli ssenariylar bo'yicha rivojlanishini bashorat qilish, muayyan chora-tadbirlarning samaradorligini baholashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, empirik tadqiqotlar ekologik muammolarning faqat miqdoriy tomonlarini aks ettiradi, ularning sifat jihatlarini, ma'naviy-axloqiy asoslarini ochib berish uchun esa falsafiy tahlil zarur. Shuning uchun ekologik inqirozni o'rganishda empirik va

nazariy yondashuvlarning uyg'unligiga erishish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ekologik inqirozning global xarakteri ham transsendental, ham empirik nuqtai nazardan tahlil qilishni talab etadi. Transsendental yondashuv global ekologik muammolarning fundamental asoslarini, ularning insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishi bilan bog'liq umumiy qonuniyatlarini ochib beradi. Empirik tadqiqotlar esa bu muammolarning real ko'rinishlarini, ularning miqdoriy ko'rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, umumiy strategiya ishlab chiqish va uni amalga oshirish masalasi ham ikki tomonlama yondashuvni talab etadi: bir tomondan, bu hamkorlikning falsafiy-metodologik asoslarini yaratish (transsendental aspekt), ikkinchi tomondan esa, aniq mexanizmlar va vositalarni ishlab chiqish (empirik aspekt) zarur.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy fan va texnologiyalarning ekologik muammolarni hal etishdagi roli ham ikki jihatdan qaralishi lozim. Transsendental nuqtai nazardan, texnologik taraqqiyot inson va tabiat munosabatlarining yangi paradigmasini yaratish vositasi sifatida qaralishi kerak. Bu esa texnologik rivojlanishning falsafiy asoslarini, uning ekologik ong va madaniyat bilan uyg'unlashuvining aprior shartlarini aniqlashni taqozo etadi. Empirik jihatdan esa, texnologik yechimlarning samaradorligini aniq ko'rsatkichlar orqali baholash, ularning atrof-muhitga ta'sirini miqdoriy jihatdan o'lchash imkoniyati paydo bo'ladi. Bu ikki yondashuvning uyg'unligi texnologik taraqqiyotni ekologik xavfsiz yo'nalishga burish uchun muhim ahamiyatga ega.

Ekologik ta'lim va tarbiya masalasida transsendental yondashuv kelajak avlodga ekologik ongning shakllanish mexanizmlarini, uning birlamchi shartlarini ochib berishga qaratilgan bo'lsa, empirik yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini aniq ko'rsatkichlar orqali baholash imkonini beradi. Ekologik mas'uliyat hissini shakllantirish - bu nafaqat pedagogik, balki chuqur falsafiy masala hamdir. Transsendental tahlil bu mas'uliyatning ontologik asoslarini ochib beradi, empirik tadqiqotlar esa uni shakllantirishning amaliy usullarini ishlab chiqish imkonini beradi.

«Yashil iqtisodiyot» tamoyillarini joriy etish va resurstejamkor texnologiyalarni rivojlantirish masalasi ham ikki tomonlama yondashuvni talab etadi. Transsendental nuqtai nazardan, iqtisodiy taraqqiyotning yangi paradigmasini yaratish, uning ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashuvining fundamental asoslarini ishlab chiqish zarur. Empirik jihatdan

esa, «yashil iqtisodiyot» modellarning samaradorligini baholash, resurstejamkor texnologiyalarning iqtisodiy va ekologik ko'rsatkichlarini o'lchash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ikki yondashuvning birligi iqtisodiy va ekologik manfaatlarini uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Asosiy jihatlardan yana biri shuki, fuqarolik jamiyati institutlarining ekologik muammolarni hal etishdagi roli ham transsendental va empirik jihatdan tahlil qilinishi lozim. Transsendental yondashuv fuqarolik jamiyatining ekologik funksiyalarini, uning tabiat va jamiyat o'rtasidagi muvozanatni saqlashdagi rolining fundamental asoslarini ochib beradi. Empirik tadqiqotlar esa ekologik harakatlar va nodavlat tashkilotlar faoliyatining samaradorligini baholash, jamoatchilik nazoratining real natijalarini aniqlash imkonini beradi. Bu ikki yondashuvning uyg'unligi fuqarolik jamiyati institutlarining ekologik muammolarni hal etishdagi ishtirokini yangi bosqichga ko'tarish imkonini beradi.

Xulosa. Zamonaviy global ekologik inqiroz sharoitida transsendental va empirik yondashuvlarning sintezi muammoning ham nazariy-falsafiy, ham amaliy jihatlarini to'liq qamrab olish imkonini beradi. Bu ikki yo'nalishning uyg'unlashuvi ekologik muammolarni kompleks o'rganish va samarali yechimlar topish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Transsendental tahlil ekologik inqirozning ontologik, gnoseologik va aksiologik asoslarini ochib beradi. U inson va tabiat munosabatlarining aprior shartlarini aniqlash, insonning tabiatga bo'lgan munosabatining fundamental asoslarini tushunish imkonini yaratadi. Empirik tadqiqotlar ekologik inqirozning real ko'rinishlarini aniq faktlar, raqamlar va statistik ma'lumotlar orqali namoyon etadi. Bu yondashuv orqali ekologik muammolarning haqiqiy ko'lamini, rivojlanish dinamikasi va oqibatlarini ob'ektiv baholash mumkin bo'ladi.

Transsendental va empirik yondashuvlar sintezi ekologik inqirozning kelib chiqish sabablarini har tomonlama tahlil qilish, uning ma'naviy-axloqiy ildizlarini va moddiy-texnik omillarini birga o'rganish imkonini beradi.

Har ikki yondashuv sintezi ekologik muammolarni hal etishning samarali strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda transsendental tahlil strategiyaning falsafiy-metodologik asoslarini yaratsa, empirik tadqiqotlar aniq mexanizmlar va vositalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Zamonaviy ekologik inqirozni tadqiq etishda transsendental va empirik yondashuvlarning uyg'unligi nafaqat nazariy, balki katta amaliy ahamiyatga ham ega. Bu sintez insoniyat va tabiat o'rtasidagi muvozanatni qayta tiklashning ilmiy asoslangan yo'llarini topishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29.12.2020 // "Халк сўзи" газетаси, 2020 йил 30 декабрь.
2. Мамашокиров С., Усмонов Э. Барқарор тараққиётнинг экологик хавфсизлик масалалари. Т.: «Фан», 2009. Б-11.
3. Moiseev, NN (1988). Chelovek va biosfera . Molodaya gvardiya.
4. Xoxrina, EN (2003). Ekologicheskiy inqiroz va puti ego preodoleniya . Nauka.
5. Xösle, V. (1994). Ekologik inqiroz falsafasi . Chikago universiteti matbuoti.
6. Braun, LR (2000). Dunyoning holati . WW Norton.
7. Catton, WR (1980). Olib tashlash: inqilobiy o'zgarishlarning ekologik asoslari . Illinoys universiteti matbuoti.
8. Klein, N. (2014). Bu hamma narsani o'zgartiradi: kapitalizm va iqlim . Simon va Shuster.
9. Vernadskiy, VI (1991). Nauchnaya mysl kak planetnoye yavleniye . Nauka.